

Edvard Kardelj: Nacija i međunacionalni odnosi

Izbor iz dela
knjiga IV

Izdavački centar Komunist
Beograd, 1979.

Može se bez dvojbe izjaviti da je Kardelj, nakon Lenjina u marksističkoj teoriji, dovodeći je u dijalektički odnos sa socijalističkom praksom, dosad najbolje razradio i osmislio uvijek aktualnu problematiku nacionalnog pitanja uopće, sagledavajući je u okvirima višenacionalne državne zajednice i u međunarodnim odnosima u kontekstu socijalizma kao svjetskog procesa, što i jest povijesna činjenica današnje epohe čovječanstva.

Taj se proces mukotrпно odvija u uvjetima izrazito složenog, neravnomjernog i proturječnog zaoštavanja, ograničavanja suvereniteta, prelamanja i prevladavanja određenih kriznih trenutaka dijelova i cjeline svijeta u razmjerima prostora i vremena epohe dugogodišnjeg Kardeljeva revolucionarnog rada, koji je stalno problem malog naroda sagledavao kao sastavni dio pitanja imperijalizma, hegemonizma i drugih sistema, prakse i tendencija nacionalnog ugnjetavanja. Osnovni su problemi malog naroda — ističe Kardelj u predgovoru prvog izdanja knjige *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja* — »sastavni dio opšteg pitanja o imperijalizmu i sistemu nacionalnog ugnjetavanja«.

Aktualnost objavljenih Kardeljevih tekstova sastoji se, uz ostalo, u doprinosu svestranijem sagledavanju i marksističkom osvjetljavanju međunacionalne, još uvijek aktualne tematike, jer je nacija, kao socijalno-povijesna i ekonomsko-politička kategorija, sastavni dio svih društveno-ekonomskih odnosa današnjice. Njezini su korijeni tako »duboko usađeni u društveno-ekonomsku strukturu današnjeg dru-

štva da bi ih spoljni pritisak teško mogao slomiti. Narod trenutno može biti poražen i podjarmljen, ali svojom borbom za slobodu i nezavisnost nacionalni pokreti ne slabe samo svog gospodara nego i ceo sistem imperijalizma« i hegemonističkih pretenzija ugnjetavanja malih i nerazvijenih nacija, ističe se u objavljenim tekstovima.

Rješavanje međunarodnih i međunacionalnih odnosa savremenog čovječanstva jest — po Kardelju — suštinsko pitanje zbližavanja i povezivanja ljudi, uspostavljanjem humanijih odnosa, u opću ljudsku zajednicu svih naroda i narodnosti svijeta bez upotrebe nasilja, hegemonije, ekonomske eksploatacije i političke dominacije. U tom cilju, ističe autor, treba »naglašavati sve ono što ujedinjuje radne ljude i narode celog sveta, a posebno radne ljude i narode Jugoslavije. Samo takvo dosledno političko i idejno vaspitanje jugoslovenskog radnog čovjeka kod svih naših naroda može obezbediti da ostaci nacionalizma i birokratskog hegemonizma ne deformišu pravilan demokratski i socijalistički razvitak odnosa među narodima Jugoslavije i njihovo pravilno uključivanje u opći međunarodni proces. prirodnog, a ne nasilnog spajanja nacija« (str. 41).

Kardelj, dakle, povezuje, na njemu svojstven način, suštinsko rješavanje bitnih odnosa nacionalnog pitanja u okvirima jugoslovenske višenacionalne zajednice sa savremenim kretanjima, odnosima i zbivanjima u međunarodnoj zajednici uopće. Našu borbu za pravilan pristup rješavanju međunacionalnih odnosa moramo, kaže Kardelj, dovesti u sklad s najplemenitijim težnjama čovječanstva za mirom, za demokracijom, odnosno s interesima i borbom radničke klase u unutarnjim i međunarodnim okvirima. »...Nepopravive štete nekom narodu može donijeti iluzija da će dobiti svoju slobodu izolovanom borbom ili kao dar za pomoć nekoj reakcionarnoj imperijalističkoj akciji« (str. 297).

Kardelj upozorava na potrebu poduzimanja i povezivanja stalne revolucionarne borbe svih progresivnih snaga u nas i u cijelom svijetu za dosljedno realiziranje principa samoodređenja i ravnopravnosti, a protiv svake hegemonije u međunacionalnim i međunarodnim odnosima; za kulturnu, a kad je potrebno i političku i ekonomsku nezavisnost, uključujući pri tom potpunu slobodu naroda i narod-

nosti u uspostavljanju međusobne suradnje. Tako se nacionalno pitanje spaja i povezuje s antikolonijalnim oslobodilačkim pokretima u borbi za slobodu i nezavisnost. «... Težnja za jedinstvom i savezom ugnjetenih danas je platforma zajedničke borbe protiv svih oblika imperijalističko-hegemonističkih i neokolonijalističkih pretenzija i sistema nacionalnog ugnjetavanja, a sutra će biti polazna tačka za učestvovanje svih naroda u organskom stvaranju opštečovječanske kulture, trajnog mira i saradnje među narodima» (str. 302).

Kardelj pri tom uvijek polazi od pretpostavke da je osiguranje principa samoopredjeljenja i ravnopravnosti naroda i narodnosti jedan od temeljnih uvjeta za savremeno socijalističko ujedinjavanje ljudi kao slobodnih proizvođača i izvan okvira njihovih nacionalnih granica na osnovama zajedničkih društveno-ekonomskih i samoupravno-socijalističkih interesa, jer proces ujedinjavanja nacija »nije suprotan idejama samoupravljanja, slobode, samostalnosti, nezavisnog razvitka i ravnopravnosti naroda. Naprotiv, on može da se odvija upravo polazeći od bezuslovnog poštovanja tih principa« (str. 322).

Svaka nacija ima — po Lenjinu i Kardelju — pravo na vlastiti samorazvitak, koji sama bira i određuje bez tutorstva drugih, na način i u skladu s društveno-povijesnim uvjetima i specifičnostima života ljudi. To, drugim riječima, znači da svaka nacija, na temelju vlastitih i općedruštvenih interesa, treba da bude samostalni graditelj i subjekt vlastite budućnosti, a ne sredstvo i objekt tuđih interesa i aspiracija. Nijedna se višenacionalna zajednica ne može razvijati kao socijalistička i demokratska, kaže Kardelj, »ako ne bude u stanju da se neprekidno stara o međunacionalnim odnosima koji neće biti nametnuti, već kao rezultat i izvor zajedničkih potreba i interesa... U suprotnom slučaju, sistem i praksa koji bi se afirmisali na bazi održavanja neadekvatnih nacionalnih odnosa neizbežno bi postali izvor za sve veću unutarnju neslobodu društva i kočnica za dalji napredak socijalizma« (str. 332—333).

Sve što na bilo koji način koči i ometa socijalističke procese — kaže Kardelj — sve što se nasiljem i pritiskom ubacuje, kao što su oblici međunarodnog političkog i ideološkog monopola, ili, s druge strane, sve što se nameće društvu prije nego što je ono sposobno

da ih prihvati — predstavlja kočnicu, poremećaj i deformacije u savlađivanju proturječnosti unutarnjih socijalističkih procesa. Zato se takvi pokušaji, metode i praksa moraju podvrći kritici, a to je moguće samo u uvjetima i okolnostima slobodnog razvitka socijalističkih procesa.

Socijalizam se ne razvija ponavljanjem već dosad postignutih formi i ostajanjem u njima, nego stalnim i kontinuiranim stvaranjem, dopunjavanjem i razvijanjem novih koje obogaćuju stare i potiču na dalje procese i progres socijalističkih odnosa. Proces treba da budu okrenuti svestranom emancipaciji socijalnog položaja čovjeka, što je, dakako, nemoguće bez nacionalne emancipacije i odlučujuće uloge radničke klase kao najrevolucionarnijeg dijela društva, i bez pomoći svih drugih progresivnih snaga čovječanstva.

U skladu s tim može se tvrditi, što eksplicite pokazuju i dokazuju misli autora, da i procesi zbližavanja i povezivanja nacija i nacionalnosti u Jugoslaviji, u uvjetima socijalističkog samoupravljanja, na prvom mjestu zavise od brzog i radikalnijeg mijenjanja postojećih i izgrađivanja budućih samoupravnih socijalističkih odnosa. Iz toga i slijedi logičan zaključak da se — kako reče Kardelj — »jedinstvo naroda Jugoslavije ne zasniva toliko na njihovoj etničkoj srodnosti, koliko na zajedničkim interesima uspostavljenim zajedničkom borbom i sudbinom, a pre svega se zasniva na njihovoj zajedničkoj borbi za socijalističko samoupravljanje i ravnopravne odnose među ljudima i narodima uopšte« (str. 332).

To uspostavljanje potpuno ravnopravnih međunacionalnih odnosa u bilo kojoj nacionalnoj zajednici, pa tako i našoj, ne može se — naglašava autor — postići preko noći i odjednom za sva vremena, već je to dugoročni proces i stalni zadatak progresivnih snaga društva. Stoga se socijalističke snage — na prvom mjestu avangarda radničke klase unutar i zajedno s njom — treba da svim idejno-političkim sredstvima i osobnim primjerima bore kako protiv birokratskog centralizma i hegemonizma, tako i protiv svih nacionalističko-egoističkih tendencija.

Avangardna revolucionarna uloga Saveza komunista danas se ne sastoji samo u trasiranju socijalističkog i samoupravno-demokratskog puta, nego i u sposobnostima i naporima za »neposredno demokratsko i samouprav-

no-socijalističko razrješavanje međunacionalnih suprotnosti i svih konfliktnih situacija na tom putu» (str. 376). Članovi Saveza komunista svih naroda Jugoslavije »moraju biti potpuno svesni svoje odgovornosti ne samo za sopstvenu republiku i naciju, nego i za celokupni društveni razvoj u Jugoslaviji, od koga u prvom redu zavisi položaj i budućnost svakog njenog naroda« (str. 362).

Akcije Saveza komunista i drugih progresivnih snaga društva u tom smislu treba da budu dobro osmišljene i realistički postavljene, a za to je potrebna i marksistička neprekidna idejna borba za formiranje takve društvene svijesti kojoj će biti strano sve što je uskogrudno nacionalističko i sve što predstavlja nasilje. Nacionalizam je »danas često i sve češće zastava nacionalnog egoizma i egocentrizma, odnosno imperijalizma i hegemonizma...« (str. 378).

Osim toga, za razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa i istinsko humano zbližavanje svih nacija i nacionalnosti unutar Jugoslavije ništa manje nisu štetne i unitarističke tendencije integralnog jugoslavenstva kojim bi se — po Kardelju — brisala sva nacionalna obilježja kako jugoslavenskih, tako i ostalih nacionalnosti. Stvaranjem jedne nove nacije — upozorava Kardelj — ojačao bi nacionalizam i nacionalni šovinizam u postojećim nacijama koje su realnost i koja će takvom ostati dok se ne izmijene društveno-ekonomski uvjeti uopće.

Jer istinsko marksističko utemeljeno poimanje i rješavanje nacionalnog pitanja na principima slobodnog samoodređenja i stvarne (ne formalne) ravnopravnosti nije i ne može biti pitanje trenutačne prolazne politike nekog demokratskog programa i pojedinačnih htjenja, nego nužan uvjet bez čijeg rješavanja nema i ne može biti — kaže Kardelj — nesmetanog procesa i progressa samoupravnih socijalističkih odnosa kao i normalnog razvitka zakonitih procesa povezivanja i međusobnog zbližavanja nacija svih zemalja cijelog svijeta.

To se, dakako, ne može postići političkom konfrontacijom i prijetnjama putem rata, odnosno vojnim intervencijama, već stalnom i trajnom aktivnom borbom svih progresivnih snaga za mir uspostavljanjem i bržim razvojem aktivne miroljubive koegzistencije među narodima svih zemalja. Miroljubiva koegzi-

stencija — kaže Kardelj — može da vlada samo među istinski nezavisnim narodima, što znači da je upravo borba za nezavisnost i ukidanje svih oblika imperijalističkog hegemonizma, neokolonijalizma i također svih oblika ekonomske i političke zavisnosti prvi uvjet za afirmaciju i stabilnost miroljubive koegzistencije među narodima s različitim društveno-ekonomskim i političkim sistemima.

Tako uspostavljeni odnosi među narodima puno bi doprinijeli postepenom mijenjanju svjetskih odnosa u skladu s duhom mira, ravnopravnosti i suradnje među ljudima i narodima i uspostavljanju okolnosti koje bi omogućile razvoj humanističkih, odnosno ljudskih odnosa i socijalističkih procesa u cjelini. Takav primjer pokazuje Jugoslavija kao ravnopravna zajednica slobodnih naroda i narodnosti ujedinenih na osnovama društveno-ekonomskih interesa, te političkih, kulturnih i duhovnih težnji i stremljenja ka socijalizmu i u skladu sa suvremenim kretanjima van državno-nacionalnih granica u svjetsku zajednicu. Upravo su u takvim odnosima zastupljeni i nacionalni i internacionalni odnosi i principi temeljeni na težnjama i potrebama radničke klase u cjelini i svih progresivnih snaga čovječanstva.

Na kraju valja zaključiti da su Kardeljevi tekstovi odabrani i objavljeni u knjizi IV, *Izbora iz dela* uvijek aktualni, inspirativni i poticajni. To su riječi i misli istaknutog revolucionara naše epohe čije djelo nadahnjuje i potiče na revolucionarne akcije i pravilan marksistički pristup rješavanju svih pitanja, a među njima, dakako, i međunacionalnih odnosa, sagledavajući ih u sklopu i kontinuitetu revolucije i dugoročnih interesa radničke klase.

Savo Pešić

Ranko Petković:
*Velike sile i
politika nesvrstavanja*

Centar za kulturnu djelatnost
SSO, Zagreb
1979., str. 187.

Politika nesvrstavanja jest činilac međunarodnih odnosa koji omogućuje i osigurava mir u svijetu, dakle ono stanje u kojem je moguć bilo koji tip življenja, tip međunarodnih odnosa i uopće življenja koje će biti dostojno čovjeka.

Mnogo je napisano i izrečeno o pokretu i doktrini nesvrstavanja kod nas, a u posljednje vrijeme o nesvrstavanju se ozbiljnije piše na Istoku i Zapadu.

Prof. dr Ranko Petković godinama se bavi proučavanjem pokreta nesvrstavanja znanstveno, a ništa nije manji i njegov utjecaj na zauzimanje naših stavova o pojedinim pitanjima koja se tiču pokreta nesvrstavanja, u konkretnom političkom životu.

U najnovijoj knjizi *Velike sile i politika nesvrstavanja* Petković na zaista njemu svojstven, sistematičan način, izlaže stav SSSR-a, SAD i Kine prema pokretu nesvrstavanja, kako u prostornoj, tako i u vremenskoj dimenziji.

U uvodnom dijelu autor iznosi jasne odrednice koje ukazuju na samosvojnost pokreta i njegovu historijsku ulogu, a koje je on u svojim prethodnim knjigama sistematizirao: a) »kod nesvrstanih se ne radi o ekvidistančni prema blokovima ni prema društvenim sistemima; b) ne teži (se) formiranju 'trećeg bloka' i stvaranju tripolarne situacije u međunarodnim odnosima; c) odbacuje se bilo kakav vid prirodnog ili nekog drugog savezništva sa bilo kojim od blokova, d) nastoji... (se) na osnovama ravnopravnosti i uzajamne tolerancije, u suradnji sa velikim silama, re-

šavati probleme koji tangiraju interese čitave međunarodne zajednice...« (str. 20).

Dinamiku stava Sovjetskog Saveza prema tako koncipiranom pokretu poslije drugoga svjetskog rata (Staljin-Molotov), razdoblje destalinizacije (vezano uz ekipu Hruščov-Bulganjin) i razdoblje detanta (vezano uz ekipu Brežnjev-Gromiko), oslikavaju manje-više tri koherentna stava SSSR-a prema pokretu nesvrstavanja.

Prva ekipa (Staljin-Molotov) vidi u međunarodnoj zajednici borbu dvaju tabora kojoj odgovara bipolarni tip međunarodnih odnosa, koji karakterizira stanje hladnog rata u kojem i jedna i druga sila nastoje steći odlučnu prevlast.

Druga ekipa počinje uvidati da u međunarodnoj zajednici postoje i neke druge zemlje osim supersila. Tako primijetivši ih (novooслобоđene zemlje), SSSR im je »odredio« da budu rezerve socijalizma.

Treća ekipa ostaje »... u okvirima ideologije marksizma-lenjinizma, ali se eksponiraju ona stanovišta koja su politički potrebna, aktualna i probitačna« (str. 71). Poznato je da je marksizam cjelovito učenje. Izdvajanje i potenciranje samo nekih dijelova Marxova, Engelsova ili Lenjinova učenja inkompatibilno je samoj biti marksizma. Proleterski internacionalizam, kao dominirajući princip u odnosu sa socijalističkim zemljama, usko je shvaćen u sovjetskoj teoriji i politici, pogotovo ako se ima na umu da tako shvaćeni internacionalizam dopušta i vojnu intervenciju.

Dobro je poznato da postoji bliskost u gledanju na neke probleme, koji potresaju međunarodnu zajednicu, između nesvrstanih i Sovjetskog Saveza. Međutim, autor, iscrpno obrazloživši dinamiku stava SSSR-a prema nesvrstanim, smatra da se, unatoč zajedničkim gledištima, oni razilaze u dva pravca: »utoliko što je i SSSR i sam jedan od vodećih učesnika u naoružanju i ukoliko je zagovornik i učesnik razgovora o razoružanju u užim blokovskim okvirima« (str. 77).

»Novi« termin, koji je danas u modi, »zemlje socijalističke orijentacije«, predstavlja modifikaciju termina »zemlje koje idu nekapitalističkim« putem razvoja, također razumijeva i inzistira na razvoju socijalizma kao svjetskog sistema, »predstavlja svojevrsno vraćanje na

polazne teze o postojanju dvaju tabora iz prvih posleratnih godina...» (str. 84).

U sljedećoj tematskoj jedinici razmatra se stav SAD prema pokretu nesvrstavanja, također u vremenskom razdoblju od začetka hladnoratnih odnosa do procesa detanta u današnjim danima.

Stav SAD u vrijeme hladnog rata u svim je bitnim komponentama identičan stavu koji SSSR ima prema nesvrstanim u to vrijeme. Tako što je i logična posljedica hladnog rata, bipolarnog tipa međunarodnih odnosa u kojem dvije supersile nastoje uspostaviti dominaciju svog sistema u međunarodnoj zajednici, ne vodeći mnogo računa na koji će to način postići.

Kampanja antikomunizma, stvaranje iluzije o ugroženosti slobodnog svijeta i svega što je dobro, tako iskonstruirana biva i prihvaćena u javnom mnijenju američkog društva. Novooslobođene zemlje znače za SAD moguće područje na kojem će Sovjetski Savez infiltrirati svoje stavove (komunističke, a od te riječi prosječni Amerikanac se zgražao), a što je važnije, te zemlje su najpogodnije tržište za američku robu i kapital. U tom svjetlu, primarno i sekundarno u smislu simpatija američkog javnog mnijenja prema novooslobođenim zemljama, i američka administracija gleda na novooslobođene zemlje. Za prosječnog Amerikanca »suosjećanje« s novooslobođenim zemljama iscrpljuje se u ovome: oni su zaista u opasnosti od »zlih sila« — komunizma.

Dvojnost tog pristupa najeklatantnije se očituje u tome što SAD te svoje simpatije uzimaju kao kriterij dodjele pomoći nekoj nesvrstanoj zemlji. Pri tome valja imati na umu sljedeće: u koje vrijeme i u kojem prostoru, i zbog bilo kojeg ili bilo kojih razloga SAD pružile pomoć nekoj zemlji one uvijek, posredno ili neposredno, imaju neku dobit — profit.

One zemlje koje su više ili manje otvoreno tržište za Ameriku »mogu da računaju na njihovu pomoć, dok one koje su 'dalje' (od toga da su ili da će postati slobodno tržište američke robe i kapitala) od pomoći nemaju šta da očekuju« (str. 119). Prema tome, iz autorove analize izlazi da je »pragmatizam« (str. 172) glavno načelo odnosa SAD prema nesvrstanim.

Vrijednost ovoga rada upravo je u sljedećem: a) vidljivo je da se SSSR i SAD ponašaju u

odnosu prema nesvrstanim kao supersile; b) one nastoje u nesvrstanim stići manje ili više neravnopravne partnere koji će služiti za promicanje njihovih stavova, a u krajnjoj liniji njihov je pristup sistemski; c) konkretizirano, zemlje socijalističke orijentacije, pogotovo njihova progresivna jezgra ili novooslobođene zemlje koje su bliže SSSR-u, mogu računati na pomoć SSSR-a, odnosno SAD; d) vidljiva je bliskost u stavu SAD i SSSR-a (SSSR — miroljubiva koegzistencija je vodeći princip u odnosu Sovjetskog Saveza prema zapadnom svijetu, SAD — potrebno je imati čvrst stav i sporazumijevati se s istočnim svijetom); e) obje supersile pristupaju problemu razoružavanja s uskih blokovskih pozicija; f) u analizi dinamike stava supersila prema nesvrstanim autor upozorava na to da se supersile još nisu dokraj odrekle neprava da sporove do kojih dolazi u međunarodnoj zajednici rješavaju silom; g) njihov odnos prema potrebi proizvodnja novoga međunarodnog ekonomskog poretka, s obzirom na njihove mogućnosti, još je premalen, ne ulazeći ovdje u stupanj »krivnje« jedne ili druge supersile za takvo stanje.

Upravo taj dio knjige čini, na neki način, zasebnu cjelinu, a i najprimjereniji je naslovu djela.

Dio prostora koji je posvećen NR Kini metodološki je i praktično zasebna cjelina u ovoj knjizi, gledajući strogo metodološki. Ako bi se željela postići cjelovita slika, tada bi trebalo analizirati i stavove ostalih velikih sila.

Međutim, autor ima, vjerojatno, na umu mogućnost da se na temelju izdvojenih bitnih elemenata u analizi SSSR-a, SAD i NR Kine može dati cjelovita procesna slika stava velikih sila prema nesvrstanim u njihovim suštinskih točkama, a to je ono što čitaoca i najviše interesira.

Praktični razlozi također su mnogostruki. Kinu je kao najmnogoljudniju zemlju nemoguće zaočiti u svakoj analizi. Kulturne, ekonomske i ideološke karakteristike također su specifične i na svoj način utječu na odnos NR Kine prema pokretu nesvrstavanja.

U prvom razdoblju Mao Ce Tungova strategija unutrašnjeg razvoja Kine, tzv. politika »velikih skokova«, nalazi svoj odraz u vanjskoj politici pokreta nesvrstavanja.

Kina apsolutno negira značenje pokreta ne-

svrstavanja. Šezdesetih godina Kina ima pretenziju da treći svijet vodi ideološki, politički... Pokušaji organiziranja novog Bandunga i sličnih akcija doživjeli su neuspjeh.

Ideološki sukob Kine i SSSR-a, koji kulminira 1969. godine pograničnim sukobom na Usuri, definitivno određuje glavni kriterij Kine u odnosu prema nesvrstanim. Od tog vremena glavni kriterij je odnos Kine i supersila (str. 171): Utoliko se taj kriterij približava pragmatičkom kriteriju.

Autor ne ostaje na analizi Kine prema nesvrstanim, već analizira u kojoj mjeri su odnosi Kine s Indijom i Japanom utjecali na formiranje kineskog stava prema nesvrstanim.

Proces demistifikacije unutrašnje politike Kine nakon smrti Mao Ce Tunga pridonosi formiranju današnjeg službenog stava Kine prema nesvrstanim, u kojem se izražava bezrezervna podrška nesvrstavanju. Na takav stav Kine posebno je utjecalo to što se u tom razdoblju prelazi na modificirani način robne proizvodnje, što ima velike reperkusije na ideološkom planu.

»Umesto zaključka« naslov je posljednjeg dijela ove vrijedne knjige. Autor u tom dijelu u prvi plan stavlja afirmaciju politike nesvrstavanja, koja se ogleda u dovršavanju procesa dekolonijalizacije (najnoviji je primjer pobjeda crnačke većine u Zimbabveu), afirmaciji principa aktivne miroljubive koegzistencije, težnji da Ujedinjeni narodi postanu stvarno mjesto gdje će se svi međunarodni sporovi rješavati mirnim putem, jednom riječju, nesvrstani su jedan od činitelja te zajednice koji je omogućio i koji omogućava svjetski mir.

Autor inzistira upravo na tim zaslugama pokreta nesvrstavanja kako bi što više došao do izražaja njegov autohtoni karakter, nevezanost ni uz jedan od postojećih blokova.

Međutim, smatramo da je autor mogao u zaključnom dijelu sumirati rezultate do kojih je došao u analizi stavova velikih sila prema pokretu nesvrstavanja, što ni u kojem slučaju ne znači da ti pojedinačni rezultati nisu prezentno dani poslije analize svake sile.

Josip Brezovec

Radule Knežević: Proletarijat i revolucija

**Centar za kulturnu djelatnost
SSO, Zagreb
1979., str. 157.**

Knjigu *Proletarijat i revolucija* čine tekstovi koji su objavljeni u časopisima u vremenu od 1973. do 1978. godine. Napisano pod naslovom »Marxova kritika građanskog društva i političke države i Marxov pojam revolucije« prvi put dolazi pred čitaoce. Cjelnu tim već objavljenim tekstovima daje rad autora na prikazu povijesnog rađanja novoga. Novoga u smislu epohalnog procesnog obrata načina proizvodnje, života, građanskog društva u komunističko društvo. Od tako postavljenog zadatka autor je proizveo kompoziciju knjige.

»Aporije«, naslov je prvog dijela knjige. Analiza političkih doktrina Babeufa, Blanquija i Proudhona. U prostoru i vremenu analizira se rađanje jedne povijesne revolucije i subjekta koji je izvodi.

Samo uvrštenje analize babuvizma, blankizma i prudonizma u knjigu ovog naslova, a potom izvršiti osnovne naznake Marxova polmanja proletarijata i revolucije — govori nešto.

Autoru nije stalo do znanstvene akribije pri iznošenju ovih političkih ideja i doktrina. Analiza prostora i vremena iz kojeg i u kojem su utemeljene ove političke doktrine ujedno je jedno od »plodišta« povijesne klase i revolucije.

U tom svjetlu, i zbog tog razloga, Knežević propituje tzv. depasirane političke doktrine. Ocjene tih učenja uglavnom su jednostrane. Marxova ocjena je do danas ostala suštinsko polazište pri analizi ovih političkih ideja i doktrina. Knežević polazi od te ocjene ali on ih osuvremenjuje, upravo zbog prostora i vremena koje je danas na djelu.

»Babeuf je u francuskoj revoluciji prvi put utemeljio komunističku ideju kao političku snagu« (str. 13). Time ono što je sadržano u tom vremenu i prostoru (klica revolucije, grobar kapitala — proletarijat) dobiva svoju konkretizaciju u »pokretu jednakih«. Za Babeufa subjekt revolucije jest revolucionarna elita, a stroga centralizacija je jedini način da se bude »stražar slobode« (str. 21).

»Blanqui je saznao osebujnu misao o epohalnim pretpostavkama, snagama i subjektima, mogućnostima i principima nastajanja novog svijeta« (str. 25). Knežević kratko, jezgrovito i bitno prezentira blankizam. Međutim, sa stajališta i za stajalište revolucije (znači i za nas danas, jer revolucija je na djelu još danas i do ubuduće) značajno je, ističe autor: »Blanqui je prvi formulirao teoriju klasne borbe utemeljene na analizi buržoasko-kapitalističkog društva« (str. 37). Blankizam smatra da je subjekt revolucije elitni dio nacije, njezina disciplinirana i centralizirana jezgra (buržoaska inteligencija). Knežević izlaže relevantne ocjene koje su dane za blankizam. Engelson osvrt na blankizam koji se sabire: negativnost blankizma je u tome što smatra da je subjekt revolucije revolucionarna elita predvođena buržoaskom inteligencijom. Rosa Luxemburg ocjenjuje blankizam kao politički pokret koji ne vodi računa o masovnosti svog pokreta i otuda njegov promašaj. Lenjin svodi Blanquiev pojam revolucije na ustanak. Za Bernsteina svaka akcija izvan parlamenta predstavlja puč. Knežević rehabilitira smireno mišljenje koje blankizam situira negdje između ekstremnih ocjena te doktrine.

U analizi Proudhonove doktrine ističe se presudan utjecaj povijesnih prilika u kojima živi Proudhon (str. 57). Prema tome, akcent na formiranje prudonizma stavljen je na povijesne prilike. Marx će za presudni utjecaj rađanja Proudhonove misli istaknuti utjecaj koji su na nj imali engleski ekonomisti J.F. Bray i J. Gray. Za Plehanovljeva stav da je na Proudhona bitan utjecaj izvršio Saint-Simon, autor kaže da je jednostran. Suvremenost prudonizma ogleda se u tome što je on začetnik reformizma u radničkom pokretu (str. 59) i individualnog anarhizma. To je ujedno dokaz suvremenosti ovih tema kojima se autor bavi, a bavi se upravo radi onoga sada i ubuduće. Zaključna je ocjena prudonizma kao apologije kapitala i njegove vječnosti.

Drugi dio knjige »Komunistička revolucija«, strukturiraju četiri povezane cjeline: »Marxov pojam revolucije«, »Marxova kritika građanskog društva i političke države«, »Marxovo učenje o komuni« i »Problem partije proletarijata u djelu K. Marxa«.

Akcent u prikazu tog dijela stavljamo na »Marxovo učenje o komuni«. U našim uvjetima i pravcima razvoja socijalističkog samoupravnog društva tematiziranje komune je ovdje prisutno — bitno. »Vraćanje prošlosti jest, dakle, razgovor o sadašnjosti i budućnosti, i ishodištima, kriterijima, okvirima i pravcima« (str. 114).

Povijesno gledajući, blankisti u komuni ističu njezin centralizam i autoritet. Prudonisti apsolutilizam i spontanitet. Bakunjin naglašava da je u njoj jasno izražena negacija države. Kropotkin vidi u komuni dokraja izražen princip kolektivnog anarhizma. Te doktrine prilaze komuni djelomično, s ovog ili onog stajališta.

Marx vidi u komuni konačno pronađen politički oblik ekonomskog oslobođenja rada. S Marxova stajališta procesa revolucije, Knežević misli suvremenost komune. Za nj je ona izraz diktature proletarijata, izraz staroga i u isto vrijeme njegova negacija. Autor će reći, ona je njegova negacija, »konkretna pozicija, odnosno konstitucija novog društva« (str. 122).

Principi organizacije komune i, ako hoćete, njezini dekreti koje autor ističe, nisu dani da budu ideal prema kojem treba stremiti, već oni potiču na razmišljanje, npr.: »Narod nema zašto da zahvaljuje svojim mandatarima što su izvršili svoj zadatak; oni bi bili kriminalci ako ga ne bi izvršili; vrlo je loša navika ići i zahvaljivati im što su podržali neku mjeru za koju bi bili krivi da je nisu sproveli. Ne zaboravimo da zahvalnost naroda stvara tirane« (str. 127).

Čitalački detaljist zapazit će određene tehničke nedostatke koje sadrži ova vrlo knjiga. U tematskim jedinicama posljednjeg dijela knjige ponavljaju se neki dijelovi i citati. Međutim, te propuste u detalju potrebno je sagledati s probitka same stvari (do kojeg je stalo ovom autoru i dobronamjernom čitaocu), jer sve što je rečeno ovdje izrečeno je s pozicije ostvarivanja dominantne uloge

radničke klase kao subjekta epohalne revolucije.

Kako je, dakle, to izrečeno u ime i za interes tog stajališta (a i za potvrđivanje vlastite autorove pozicije), tada je ovaj detalj sporadičan.

Josip Brezovec

Jirgen Habermas: Saznanje i interes

Nolit
Beograd, 1975.

Djelo *Saznanje i interes* obuhvaća radove J. Habermasa nastale od 1963. do 1968. godine: heidelberška predavanja iz zimskog semestra 1963/1964. godine, frankfurtsko pristupno predavanje iz srpnja 1965. godine, kao i poziciju koju je već formulirao u članku »Znanost i tehnika kao ideologija« (Herbertu Marcuseu za 70. rođendan), objavljenom iste, 1968. godine kad i *Saznanje i interes*. Moglo bi se reći da knjiga predstavlja sistematizaciju tih ranijih spisa radi izgradnje spoznajne teorije.

Kad je riječ o temi koja ulazi u odlučne probleme suvremenog mišljenja, a u marksizmu je ona zapostavljena, autorova razmišljanja i način njihove prezentacije zaslužuju našu veliku pažnju. U namjeri da koncipira spoznajnu teoriju u horizontu jedne teorije društva, i tako »povrati zaboravljeno iskustvo refleksije« (str. 27) Habermas izvodi genezu teorije spoznaje iz okvira novovjekovne filozofije i smatra da je gnoseologija nakon Kanta došla do te mjere u krizu da je i samo razumijevanje znanosti dovedeno u pitanje. U predgovoru autor je upozorio čitaoca da ovo njegovo »istraživanje ne može polagati pravo na nešto više od jednog uvoda« (str. 28).

Okvir u kojem se kreće njegovo izvođenje određen je odmah na početku knjige: u izgradnji teorije spoznaje potrebno je najprije ukloniti barijere stvorene filozofskim samouništenjem spoznaje u Hegela i Marxa, a također se moramo osloboditi opasnosti nekritičkog prihvatanja pozitivizma. To nipošto ne znači da Habermas odbacuje rezultate po-

jedinačnih znanosti. Njih, međutim, treba reflektirati i nauku prihvatiti kao *jedan* oblik moguće spoznaje, a ne kao spoznaju uopće.

Habermas je svoje izlaganje podijelio u tri dijela. Prvi dio nosi naslov »Križa kritike saznanja«, a u njemu su razmotreni gnoseološki problemi u radovima Kanta, Fichtea, Hegela i Marxa. Drugi dio, objavljen pod naslovom »Pozitivizam, pragmatizam, Istorizam«, predstavlja autorov obračun s metodološkim postupcima u djelima Comtea, Macha, Peircea i Diltheya. »Kritika kao jedinstvo saznanja i interesa« naslov je trećeg dijela kojim se autor ponovo vraća mišljenju Kanta i Fichtea i želi povezati prva dva dijela knjige.

Habermas smatra da klasična aristotelovska podjela teorije i prakse danas više nije moguća, pa je, prema tome, glavni problem kako da se poveže teorija s praksom, odnosno kako se teoretskom umu mogu dati praktični ciljevi. To je moguće ostvariti uspostavljanjem jedinstva spoznaje i interesa do kojega se dolazi u praktičnom životnom odnosu.

Kao metodički put izgradnje teorije spoznaje javlja se pojam interesa: »*Interesima* nazivam osnovne orijentacije koje su vezane za određene fundamentalne uslove moguće reprodukcije i samokonstituisanja ljudskog roda, nalme, za *rad i interakciju*« (str. 241). Stvarnost ne može odrediti nikakva transcendentalna svijest, niti se ona može svesti na puko empirijsko određenje. Interes se tako javlja kao »most« između života i spoznaje. On nije ni samo empirijski, a ni čisti interes. Proces spoznaje proistječe iz životne povezanosti triju predominantnih interesa: tehničkog u prirodnim znanostima, praktičnog u duhovnim znanostima i emancipatorskog spoznajnog interesa u kritičkoj teoriji društva.

Pojam tehničkog spoznajnog interesa javlja se prvi put u drugom dijelu knjige u polemici s Peirceom. Habermas smatra da u području prirodnih znanosti »...govorimo o *interesu*, koji vodi saznanju, za *moguću tehničko raspolaganje*, interesu koji određuje pravac u transcendentalnom okviru procesa istraživanja nužne objektivacije stvarnosti« (str. 176). Takav interes pripada subjektu procesa učenja i istraživanja mišljenom u procesu formiranja sve do potpune spoznaje stvarnosti. Problem je u tome što Peirce taj subjekt ne može zamisliti. Takav subjekt bi trebalo da ujedini empirijsko obilježje ljudskog roda s

transcendentalnim uvjetima utemeljenja svijeta. Habermas naziva praktičnim onaj interes koji vodi spoznaju duhovnih znanosti. On se od tehničkog interesa spoznaje razlikuje time što nije usmjeren na to da pronikne opredmečenu istinu, nego da sačuva intersubjektivnost razumijevanja u čijem okviru se može pojaviti stvarnost. Emancipatorski interes ili interes uma jest pretpostavka da se oslobodimo dogmatizma. »Ukoliko se interes uma, koji je investiran u proces formiranja roda i koji proužima kretanje refleksije, usmerava na emancipaciju za ispunjenje onih uslova simbolički posredovane interakcije i instrumentalnog delanja, on dobija ograničeni oblik praktičnog i tehničkog spoznajnog interesa. Štaviše, na izvestan način potrebno je drukčije materijalističko tumačenje idealistički uvedenog interesa uma: emancipatorni interes je sa svoje strane zavisao od interesa za moguće intersubjektivno orijentisanje radnje i za moguće tehničko raspolaganje« (str. 257). Činjenica da interes predeži spoznaji bila je poznata i Marxu, i Peirceu, i Diltheyu, ali oni o pojmu interesa kao takvom nisu promišljali. Tematiziranjem interesa koji vode spoznaju Habermas je uspio postići povezanost između logike znanstvenog istraživanja i životnih interesa. Do stvarne povezanosti spoznaje i interesa možemo doći tek kad metodologiju razvijamo na način iskustva refleksije. Zato Habermas daje izuzetnu važnost psihoanalizi, jer ona samorefleksiju metodički zahtijeva.

Habermas započinje izgradnju teorije spoznaje promišljanjem Hegelove kritike Kanta. Hegel smatra da antinomije u Kantovu mišljenju proistječu iz razdvoja bitka i mišljenja. On rješava taj razdvoj fenomenološkom samorefleksijom duha. Međutim, time što je pretpostavio identitet bitka i mišljenja, Hegel ukida teoriju spoznaje. Kant polazi od invarijantne strukture svijesti, to jest svijesti koja je unaprijed dana. Hegel je radikalizirao Kantovu kritičku poziciju tezom da je invarijantna svijest nastala u procesu obrazovanja. Habermas želi povezati spoznaju s iskustvom života, to jest namjera mu je da situaciju razumijevanja poveže sa situacijom ovladavanja prirodnim procesima. On pokušava rastući znanstveni napredak povezati s ljudskom svijesću.

Habermas prihvaća Marxovo određenje rada kao posredovanja između čovjeka i prirode,

te smatra da i priroda i čovjek tek posredstvom rada postaju ono što jesu, pa prema tome rad nije samo antropološka kategorija nego i teorijsko-spoznajna, i »on označava mehanizam historijskog razvitka roda«. Habermasova kritika uperena je protiv transcendentno-logičkog nesporazuma, odnosno protiv opasnosti da se zadobije transcendentno-logička struktura rada, to jest da se rad shvati kao apriorna struktura. Sintezna se u Marxa zbiva posredstvom društvenog rada, a ne u formalno-logičkom smislu, kao što je vide Kant, Fichte i Hegel. Ona je »podjednako empirijsko i transcendentno delo jednog rodovnog subjekta koji se stvara istorijski« (str. 59). Sintezna više nije djelatnost misli, već se ona zbiva u materijalnoj proizvodnji. Zato kritika političke ekonomije dolazi na mjesto idealističke kritike formalne logike.

Positivizam je koncentriran na vlastiti metodološki postupak. Spoznaja se mjeri tehničkim efektom u jednom određenom području. Pojedinačne znanosti više ne trebaju filozofsko utemeljenje i ono jedino što ih još može utemeljiti jest vlastita metodologija. Budući da je filozofski pojam spoznaje odbačen, smisao nauke bio bi iracionalan kad joj se ne bi pridao historijski smisao. »Filozofsko historijsko istraživanje jedne empirijske povezanosti dolazi na mjesto refleksije saznanjućeg subjekta o sebi samom« (str. 103). Kod Comtea ipak ostaje metafizički horizont kao okvir u kojem znanosti putem filozofije historije postaju povezane.

C. S. Peirce se pod utjecajem Kanta prvi bavi metodologijom u teorijsko-spoznajnoj dimenziji. Njegov termin »theory of cognition« (teorija spoznaje) posuđen je iz njemačkog jezika. Pragmatizam nastoji utemeljiti znanost u iskustvu. Pojam istine za Peircea ne proistječe iz logičkih pravila procesa istraživanja nego samo iz objektivne povezanosti života. Za razliku od tradicije gdje se život utemeljuje u transcendentno-logičkim formama, pragmatizam utemeljuje transcendentnu refleksiju svijesti u filozofiji života. Problematika prodire izvan apstraktnog subjektiviteta svijesti do realnog subjekta u svoj punoći njegova iskustva.

Diltheyevim djelom krajem 19. stoljeća formira se historizam kao reakcija na ekspanziju prirodnih znanosti. Kategorija doživljaja jest ključ Diltheyeve teorije duhovnih nauka. Dil-

they objašnjava odnos doživljaja, izraza i razumijevanja na metodološkom nivou. Implikacije hermeneutike on razvija na primjeru autobiografije. Ja samog sebe interpretira u govornom jeziku i u tome se sastoji njegov refleksivan odnos prema samome sebi. Hermeneutika mora dešifrirati tu samointerpretaciju. Razumijevanje mora povezati lingvističku analizu s iskustvom. Habermas upućuje ozbiljan prigovor Diltheyu je on ne razmišlja o tome da li metodologija kao spoznajna teorija rekonstruira historijska iskustva roda. A baš na tom nivou moguće je otkriti samorefleksiju u procesu formiranja roda.

Prema Habermasu, ni Peirce ni Dilthey nisu uspjeli povezati interes sa spoznajom. Zato se on ponovo vraća Kantu i Fichteu da bi metodički opravdao upotrebu teorijskog uma u praktičnoj namjeni. Kod Kanta se javlja pojam interesa uma da um sam sebe ostvari. Kod Fichtea dolazi do načela zavisnosti spekulativnog uma do praktičnog uma. Za razliku od Fichtea, koji konstituira izvorno Ja u aktu samosvijesti, Habermas smatra da Ja nastaje u komunikativnom djelovanju s drugim Ja. Komunikativno djelovanje ne može se svesti na instrumentalno djelovanje, kao što je formulirao Marx, nego su komunikativno i instrumentalno djelovanje dva izvorna uzorka konstitucije ljudskog roda.

Na kraju, nemoguće je zaobići pitanje da li je Habermas ostvario cilj svoje knjige, odnosno da li je moguće prihvatiti ovu tezu: »Analiza povezanosti saznanja i interesa treba da podrži tvrdnju da je radikalna kritika saznanja moguća samo kao teorija društva« (str. 27). Logika njegove argumentacije navodi me na zaključak da je tu tezu moguće prihvatiti, ali uz napomenu da on gradi spoznajnu teoriju u okviru teorije društva koju metodički dosljedno ne izvodi. To je ujedno i jedini prigovor koji mu se može uputiti. U svakom slučaju, njegova je golema zasluga što je, ponudivši nam vrlo originalnu koncepciju, ponovo pokrenuo razgovor o spoznajnoj teoriji.

Branka Mraović

*D. Kobschul, K. Fasbender,
A. Naini:
Entwicklungspolitik*

Westdeutscher Verlag
Opladen, 1976., str. 305.

Institut za privredna istraživanja u Hamburgu dosad je objavio znatan broj radova koji se odnose na temeljne probleme suvremenih međunarodnih ekonomskih odnosa i svjetske ekonomije. Takav rad je i knjiga koja je predmet naše analize i čije treće izdanje imamo priliku bolje upoznati. Temeljno pitanje koje autori žele iznijeti jest pitanje odnosa u suvremenom svijetu, posebice razvijenih i zemalja u razvoju, odnosno pitanje svjetske ekonomske stabilnosti i postojanje uvjeta za nesmetan ekonomski razvoj. Da bi odgovorili tom cilju, autori su sadržaj knjige podijelili u nekoliko dijelova. Na kraju je u obliku zaključka dana odgovarajuća sinteza. U najkraćim crtama, prvi dio rada daje prikaz situacije zemalja u razvoju, od problema stanovništva preko problema hrane, borbe protiv gladi, poljoprivrede, industrijalizacije i trgovine, sistema transfera (posebno finansijskih sredstava), infrastrukture, obrazovanje, te privrednih i političkih konzekvencija takve situacije.

Drugo poglavlje donosi prikaz političkih, privrednih i humanitarnih motiva industrijskih zemalja u pomoći zemljama u razvoju.

Treće i četvrto poglavlje predstavlja prikaz različitih oblika pomoći: od organiziranih oblika državne i privatne pomoći preko bilateralnih i multilateralnih oblika, uključujući i način provođenja pomoći u obliku pomoći u kapitalu i tehnici, te pomoći u trgovini. To poglavlje završava prikazom organizacija za pomoć zemljama u razvoju, i to organizacija nacionalnog karaktera (organizacija u SR Njemačkoj), te međunarodnih organizacija.

U petom dijelu ove studije susrećemo teorijske osnove strategije socijalističkih, odnosno kapitalističkih orijentiranih teorija razvoja. Ovisno o osnovnoj ideološkoj orijentaciji ove teorije su upućene na objašnjavanje ekvivalentnosti odnosno neekvivalentnosti međunarodnih ekonomskih transakcija, djelovanje multinacionalnih kompanija, Internacionalizaciju kapitala i tome slično.

U završnom, šestom i sedmom poglavlju autori se bave problemom međunarodnog kretanja kapitala a u okviru toga i problemima u domeni direktnih investicija.

Temeljna misao autora vezana je uz isticanje uvjeta i metoda razvoja zemalja u razvoju, posebice zato što je, po njihovu mišljenju, bogat instrumentarij kapitalističke tržišne privrede, kao što je poticanje konjunktura i investicija, kreditno-monetarna politika, analiza troškova u industrijskim zemljama itd., nedovoljan u rješavanju nagomilanih problema svjetske privrede. U skladu s takvim stavovima, logično slijedi spoznaja o globalnom značenju privrede zemalja u razvoju, kao i činjenica da je njihovo zaostajanje kočnica daljeg razvoja kapitalističkih zemalja i svjetske privrede u cjelini.

Na jednoj strani, uvida se problematika razvoja zemalja u razvoju i njezino značenje za svjetsku privredu u cjelini, a na drugoj strani ne možemo biti potpuno zadovoljni ponuđenim odgovorom. Naime, stavljanje u prvi plan ubrzanog razvoja poljoprivrede i uspostavljanje samodostatnosti u proizvodnji hrane, umjesto da se u zemljama u razvoju po svaku cijenu potiče razvoj industrije, neprihvatljiv je razvojni model za zemlje u razvoju. Povećanje proizvodnje hrane eo ipso je jedan od razvojnih prioriteta zemalja u razvoju, no u svakom slučaju nedovoljan da se nadoknadi zaostajanje u odnosu prema razvijenim zemljama, a još manje da se odigra presudna uloga lokomotive novog konjunkturnog ciklusa cijele svjetske privrede.

Drugi problem koji bismo željeli izdvojiti vezan je uz međunarodno kretanje kapitala, odnosno uz probleme u domeni direktnih investicija. Smatramo da isticanje profita kao pokretačke snage koja potiče na ulaganje u direktne investicije ostaje i dalje važeći, ali istovremeno problem ostaje nedovoljno rasvijetljen i razjašnjen ako se istovremeno ne ukaže na metamorfozu motiva koji potiču na

ulaganje kapitala. Naime, logika suvremene ekonomike sve više upućuje na činjenicu da je bolje ostati na jednom tržištu uz nižu profitnu stopu nego biti eliminiran s tog tržišta. Koji problemi pri tome nastaju pokazuje se na primjeru multinacionalnih kompanija i na primjeru zajedničkih poduzeća u koje je uključen domaći i strani kapital. Ironija je u svemu tome da je rastući prosperitet u zemljama s razvijenom tržišnom privredom bio praćen padanjem toka pomoći za razvoj u realnoj vrijednosti. Upravo zbog nedovoljne javne pomoći mnoge su zemlje u razvoju bile prisiljene uzimati zajmove na komercijalnom tržištu ili pribjeći dobavljačkim kreditima, uz visoke kamate i s relativno kratkim rokovima vraćanja. Sve to pridonijelo je naglom porastu vanjske zaduženosti zemalja u razvoju.

Zaključimo da ovaj rad, unatoč iznesenim primjedbama zaslužuje našu pažnju i podršku. Iako neki njegovi dijelovi izazivaju diskusiju, ne smijemo smetnuti s uma da autori u svom zaključku, razmišljajući o mogućnosti restrukturiranja svjetske privrede, daju snažnu podršku ideji novog međunarodnog ekonomskog poretka, zastupajući stav o potrebi da u osnovama tog novog poretka moraju biti zastupljeni principi kao što su: suverena ravnopravnost naroda; pravo na samoopredjeljenje; teritorijalni integritet i nemiješanje u unutrašnje stvari drugih država; potpuni i trajni suverenitet svake države nad svojim privrednim resursima i svim privrednim djelatnostima, te pravo da ih eksploatira ili nacionalizira bez ekonomskog, političkog ili drugog pritiska drugih država; nadzor i regulacija nad djelatnosti transnacionalnih kompanija u interesu nacionalnih privreda zemalja u kojima te kompanije djeluju; pravičan i pravedan odnos između cijena sirovina, primarnih proizvoda, gotovih proizvoda, opreme i kapitalnih dobara koje uvoze zemlje u razvoju radi poboljšanja uvjeta trgovinske razmjene i ekspanzije svjetske privrede; u okviru reformiranog međunarodnog monetarnog sistema unapređivati razvoj zemalja u razvoju i ostvarivati adekvatan priliv financijskih sredstava u te zemlje; učiniti tekovine moderne nauke i tehnologije dostupnim zemljama u razvoju, te unapređivati transfer tehnologije i stvaranje domaće tehnologije zemalja u razvoju; naročitu pažnju treba obratiti jačanju ekonomske, trgovinske, financijske i tehničke suradnje među zemljama u

razvoju, i to pretežno na osnovi preferencijala.

Stoga ova studija — negdje više, negdje manje — naslućuje da se *circulus vitiosus* svjetske privrede može prevladati samo s novih razvojno-teorijskih osnova koje izlaze izvan okvira do tada poznatih pravaca ekonomskih znanosti. To je ujedno, po našem sudu, i najvredniji doprinos autora ove studije u traženju putova za prevladavanje problema međunarodnih ekonomskih odnosa. S tog stajališta, studija zaslužuje pozitivnu ocjenu jer pokazuje na činjenicu da i autori iz industrijskih zemalja, ako ne djeluju po direktivama svojih okoštalih privredno-političkih struktura, dolaze do objektivnih ocjena i predlažu manje ili više ispravne putove za rješavanje problema svjetske privrede.

Luka Brkić

Frederic Jameson: *U tavnici jezika*

Stvarnost
Zagreb, 1978.

Knjiga Frederica Jamesona *U tavnici jezika* interesantan je doprinos proučavanju, kao i pronalaženju novih mogućnosti pristupa strukturalizmu. Autor je gotovo potpuno zaokupljen književnim aspektom strukturalizma, iako možemo u knjizi naći i filozofska razmišljanja o temelju strukturalizma.

Prvi dio knjige, nazvan »Lingvistički model«, u cijelosti je posvećen Ferdinandu de Saussureu, iz čijeg rada Jameson izvlači ključne kategorije. Saussureovo učenje prihvaćaju i dalje razrađuju kako francuski strukturalisti, tako i ruski formalisti. Zasižno, jedna od njegovih glavnih misli jest poimanje jezika kao totalnog sistema koji i zbog mijene ostaje sasvim cjelovit. Jameson u vezi s ovim mišljenjem tvrdi da mijena kao dijakronijski moment u Saussureovu sustavu ne može egzistirati drukčije do u funkciji samog sustava, odnosno kao smislenost sama po sebi. Iz toga slijedi uočavanje svojevrzne orijentacije na sadašnjost, imanentne strukturalističkom modelu. Jameson tu problematiku postavlja kao sukob sinkronijskog (strukturalnog) i dijakronijskog (povijesnog), smatrajući da je prvi osnova Saussureova antihistorijskog pogleda. Zanimljivost Saussureova gledanja na lingvistiku, kao i na znanost uopće, sastoji se u iskustvu da znanstveno istraživanje prelazi granice vidljive percepcije i u novoj epohi atoma i molekula sadržaj postaje jednak obliku. Jameson pri tom primjećuje da kod Saussurea postoji utjecaj kantovske tradicije, u tom smislu da metodologijsko polazište postavlja i svoj predmet proučavanja. Gledano

s aspekta jezika, to znači prestanak bivanja jezičnih jedinica kao objekata proučavanja, one postaju vrijednosti i odnosi, dakle, funkcije u sistemu.

Jameson nam nadalje prezentira Saussureova razmatranja opozicije »langue« — »parole«, ispod čijih se naziva krije odnos dijela prema cjelini. »Parole« je aktivna dimenzija govora, odnosno konkretna i individualna govorna radnja koja u njegovu opusu zauzima marginalno mjesto. »Langue« je pasivni moment govora: skup lingvističkih dispozicija ili, kako autor kaže, »moć razumijevanja govora«. Parole i langue uspostavljaju relaciju u svakom pojedincu, u svakoj individualnoj svijesti.

Pisac knjige problematizira Saussureovu definiciju jezika kao znakovnog sustava, identičnog zbilji, koji omogućava razumijevanje i spoznaju cjelokupnosti svijeta. Određujući pojam znaka, upoznajemo se s terminima označenog i označitelja, odnosno koncepta i akustične slike, kojima će kasnije biti pridano više pažnje. Znak je objedinitelj označenog i označitelja i, po autorovu mišljenju, bitno je proizvoljan, što Jamesona navodi na konkluziju da taj način promatranja povezuje lingvistiku s antropologijom u čijem se svjetlu čovjek misli kao biće koje pravi znakove.

Doktrina Viktora Šklovskog jest polazište ruskog formalizma, i njome je najvećim dijelom ispunjen drugi dio knjige, pod naslovom »Formalistička projekcija«. Šklovski se, kao i drugi pripadnici tog ruskog pravca, bavi čistom »književnom činjenicom« i pri tom razvija teoriju poezije kao uvod za istraživanje područja proze (kratka priča, roman).

Prvi korak formalističke teorije jest u odvajanju pjesničkog jezika kao totalnog lingvističkog modela od uobičajenog, svakodnevnog jezika. Ta odijeljenost nalazi korijena u opoziciji navike i percepcije, u kojoj se funkcija umjetnosti javlja u osvješćavanju mehaničkog iskustva. Taj čin označava pojmom »onepoznačivanja« a ono je usmjereno prema dvije vrste objekata: odnos spram prirode i odnos prema političkim i društvenim ciljevima. Procesi onepoznačivanja su i za poeziju i prozu analogni.

Važna komponenta ove teorije jest prioritet oblika nad sadržajem, uz konstataciju da filozofija, društvena svijest uopće, tek služi nastanku književnog djela. Bitan umjetnički ob-

lik rada je određen, dok se sadržaj naknadno izabire iz obilja povijesnog materijala. Šklovski, prelazeći na tematiku romana i kratke priče, vrši distinkciju među njima. U tom smislu Jameson piše »da je roman kao oblik put sporazuma s temporalnim iskustvom koje se ne može unaprijed definirati (...). Iz ovoga slijedi da ne postoje unaprijed određeni zakoni koji upravljaju razradom romana kao oblika (...), za razliku od kratke priče ili bajke koje su »s druge strane, karakterizirane specifičnim i određenim tipom sadržaja«. Uočljiv je ponovni susret s kategorijama dijakronije i sinkronije u smislu promatranja romana kao dijakronijske a kratke priče, mita ili bajke kao sinkronijske pojave.

Na završetku poglavlja Jameson se bavi odnosom sadržaja književnog djela i metode zgrađivanja sa stajališta svrhovitosti umjetničkog djela. On ukazuje na to da formalistima svi elementi umjetničkog rada postoje samo zato da bi to djelo uopće i nastalo. Ta njihova misao bi bila suprotna, primjerice Aristotelu i njegovim sljedbenicima koji su teleologičnost pronalazili izvan književnog djela, u nekoj emociji ugođe ili sreće koju nam pruža pročitana knjiga ili bilo koji drugi umjetnički predmet. Da književnost ne bi izgubila od svoje »čiste literarnosti« dolaženjem u kontakt s drugim naučnim područjima, formalisti posežu za metodom zgrađivanja, koja je, po Jamesonovu mišljenju, »srce formalističke metode«. Sadržaj se stavlja u zgrade, a svaki sadržaj je tek neka iluzija koju stvara konstelacija strukturalističkih problema, što autora knjige dovodi do bitnog zaključka da je predmet književnosti ona sama i njezin nastanak.

U trećem i ujedno posljednjem poglavlju knjige, pod nazivom »Strukturalistička projekcija«, Jameson zahvaća nekolicinu francuskih autora kao što su: Lévi-Strauss, Althusser, Greimas, Laca. Osnovna ideja koja zaokuplja strukturaliste jest nastojanje potpunog obuhvaćanja, ujedno i opisivanje sfere ideološke nadgradnje ili, rečeno u tradiciji Saussureova jezika, oni žele iskazati organizaciju čitavog znakovnog sistema.

Autor razlaže, primjerice, Lévi-Straussovo poimanje odnosa područja infrastrukture i nadgradnje, koji potonjem pripisuje autonomiju, čak potpunu izolaciju od bilo kakvog dodira s prvim područjem. Zanimljivo Althusserovo

mišljenje o tome da mi zapravo nikad ne izlazimo iz okvira vlastitog duha, Jameson propituje detaljno, utvrđujući krajnju smisljenost tog stava i to u ponovnom načinjaju kantovske problematike o nemogućnosti spoznavanja stvari po sebi. Također tvrdi da su svi strukturalisti »zaista skloni da s onu stranu samog znakovnog sustava pretpostave nekakvu krajnju zbilju koja, spoznatljiva ili ne, služi kao njihov najudaljeniji referencijalni predmet«.

Označitelju, označenome i znaku kao bitnim strukturalističkim momentima Jameson posvećuje daljnju pažnju. Uočava dominaciju označitelja nad označenim i veli da se svijet (označeno) ne može misliti drukčije do kao kaos koncepata koje »sam govorni čin« (označitelj) organizira i omogućuje. U vezi s već rečenim, autor uviđa da se proces mišljenja ne prilagođuje zbilji, već se, naprotiv, vrši prilagodba označenoga označitelju, što po njegovu mišljenju dovodi do potrebe preispitivanja tradicionalnog pojma istine. Stoga je uputno iznijeti Lacanovo razmišljanje o trećem momentu strukturalizma — znaku ili procesu koji ga stvara. Taj čin njegove tvorbe naziva označivanjem koje jest prenošenje s jednog nivoa jezika na drugi, i jednog jezika u drugi; značenje se javlja kao mogućnost »transkodiranja«, a ono kao istina.

Završavajući posljednje poglavlje, Jameson se osvrće i na vječitu strukturalističku težnju za nekom vrstom dubljeg, smislenijeg, zadnjeg jezika. Iz njihova opusa može se nazreti potraga za određenom metafizičkom strukturalizmom koja u tom kontekstu zadobiva oblik meta-jezika. Autori ga nastoje artifizirati kompliciranošću i neprirodnošću, što se uočava čitanjem njihovih djela. Stoga Jameson smatra da se sa stajališta epistemološke teorije strukturalizam nije maknuo iz polja kantovstva.

Frederic Jameson je u svojoj knjizi *U tamnici jezika* pokušao na sažet i interesantan način problematizirati teorijska razmatranja fenomena strukturalizma. Namjera je autora nepristrano propitivanje njihovih dostignuća kojima, kao i strukturalizmu uopće, zamjera sinkroničnost a stoga i statičnost. Predlaže prihvaćanje i unošenje više dinamičkih elemenata u dane modele, kao i uklanjanje postojeće izoliranosti prema drugim naučnim područjima. Nema sumnje da strukturalistički modeli

pružaju neke nove horizonte znanstvenom proučavanju, ali skučen nepovijesnošću ne može doprijeti dublje i dalje. Čini se, ukoliko bi i uključio u svoj model povijesne aspekte, morao bi nužno prevladati ili pak negirati samog sebe.

Sanja Maksić

